

Purcsi Adrienn

A revízió kérdése Szabó Dezső és Szekfű Gyula gondolkodásában

The Question of Revision Through the Thinking of Gyula Szekfű and Dezső Szabó

ÖSSZEFOGLALÁS

A revízió kérdése a két világháború közötti Magyarország közéleti témáinak egyik központi eleme volt, ezért elmondható, hogy írásunk egy közkedvelt témakört tesz a kortárs vizsgálódás tárgyává. Két jelentős közéleti személyiség, Szekfű Gyula és Szabó Dezső gondolkodásán keresztül mutatja be, hogy milyen főbb vonásai, központi elemei voltak a revíziós elképzeléseiknek, illetőleg, hogy ezek miként kapcsolódtak a korszakban megjelenő három legfontosabb revíziós irányvonalhoz, továbbá, ami írásunk egyik fő célja, hogy rávilágítson milyen közös elemei voltak Szekfű Gyula és Szabó Dezső gondolkodásának a revízió témakörében. A közös elemek feltárása előtt kettejük gondolatmenetének összehasonlítását az alábbi kérdések mentén vizsgáljuk: miként viszonyultak a külpolitika, valamint a belpolitika irányvonalához? Milyen lépések megtételére van szerintük szükség belpolitika és külpolitikai tekintetben a sikeres revízióhoz? A szovjet és német veszélyt miként élték meg? Láttak lehetőséget, Németország és vagy a Szovjetunió esetében arra, hogy Magyarország revíziós törekvéseit támogatja? A határon túli magyarság, illetve az anyaországi magyarság számára fogalmaztak

meg bármilyen feladatot, amely a revízió ügyét előre viheti? Vállalnak-e a környező népekkel sorsközösséget? Esetleg úgy tekintenek rájuk, akik segítségével a revízió megvalósítható?

Kulcsszavak: revíziós gondolat, Horthy-korszak jelentős gondolkodói

SUMMARY

The question of revision was one of the central elements of the public affairs of Hungary between the two world wars, so it can be said that the thesis makes a popular topic the subject of contemporary investigation. Through the thinking of two important public figures, Gyula Szekfű and Dezső Szabó, it presents the main features and central elements of their revisionist ideas, and how they were connected to the three most important revisionist trends that appeared in the period. Furthermore, one of the main goals of our thesis is to highlight the common elements of Gyula Szekfű's and Dezső Szabó's thinking in the field of revision. Raison d'être the thesis lies in the fact that, although few studies have been published in the topic, they do not contain any comparative analysis. The thesis complements the publish-

ed studies perfectly, opening up opportunities for new research, and also provides the reader with an extremely good overview, because the work does not only contain a comparative analysis, but also an individual description of the thinking of Gyula Szekfű and Dezső Szabó. The results of the thesis, as we have just mentioned, can be classified as ones supplementing previous works, and in some cases correcting a previous statement, or supporting certain definitions even better.

Keywords: revision, Significant thinkers of the Horthy era

BEVEZETÉS

A revízió fogalma

Elsőként fontos tisztázni, hogy többfajta revizionizmus van, ám a munkánk szempontjából a területi az, amelynek fogalmát elsőként determinálni szükséges. A területi revízió egy korábban elvesztett terület visszaszerzésére irányul, illetőleg a területi veszteségeket okozó béke felülvizsgálatát célozza meg, és a revíziót egyfajta jogi megközelítésnek lehet titulálni, melynek eszközei a legtöbb esetben békések. Ám fontos kiemelni, hogy a revizionizmus fogalmával párhuzamosan szokott szerepelni az irredentizmus, és gyakran mossák össze e két meghatározást. Ennek okán fontos kiemelni, hogy a két kifejezés nem egymás szinonimája, míg tehát a revízió célja elérésében a békés eszközök, a békés megoldás mellett foglal állást, az irredentizmus általában erőszakos és ritkábban békés módszereket alkalmaz, melyek az esetek többségében voluntarista elemeket is tartalmaznak. Magyarország esetében tehát a trianoni békediktátum az, amely életre hívja a magyar revizionizmust. Az 1945 utáni magyar történetírás nem tesz különbséget a fent említett két

fogalom között akkor, amikor a két világháború közötti Magyarország külpolitikájáról értekezünk, ám fontos lenne kiemelni, hiszen a magyar diplomácia nem irredentista, hanem revizionista volt a Horthy-korszakban.

SZABÓ DEZSŐ NÉZETRENDSZERE A REVIZIONIZMUSRÓL

A három fő külpolitikai, revíziós irányvonal

Jellemző a Trianon utáni időszakra a különböző konföderációs elképzelések megjelenése, amelyeket főként a nagyhatalmi fenyegetettség hívott életre. Az etnikai határrevízió gondolata a politikai gondolkodás fő irányvonalától eltérően, jellemzően inkább a különböző ellenzéki csoportok körében volt megfigyelhető. Ilyen volt például a szociáldemokrata párt, valamint az ellenzéki pozícióban lévő liberális, liberális-demokrata csoportok. A szomszédos nemzetekkel való összefogásban látták a térségben uralkodó ellentétek megoldásának egyfajta lehetőségét. Ennek hirdetői közé sorolja a szakirodalom Szabó Dezsőt Jászi Oszkárral¹, Németh Lászlóval² együtt és a népi írók többségét is. Illetőleg a harmadik revíziós út, amelyet a hivatalos magyar külpolitika képviselt, fő szószólójával Teleki Pállal³ együtt, amely a Szent István-i állam feltámasztását tartotta a revízió legfőbb céljának. "Ez az állameszme a népek megértésének, a népek helyes és józan vezetésének állameszméje ezen a területen, tehát a Duna-medence állameszméje. Minden itt élő embert közös életbe, egységes életformába, együttes törekvésekbe szervez."

A kelet-európai kisépek összefogásának legnagyobb hirtelje

Szabó Dezsőnél jelenik meg az első között a kelet-európai kisépek összefogásának gon-

dolata, amelynek ő lesz az egyik legnagyobb hirdetője is egyben: „Kossuth óta Szabó Dezső a legmarkánsabb, leghatározottabb s legőszintébb hirdetője a kelet-európai kisépek összefogásának.⁴ Kortársai közül többféleképpen közelítették meg ezen elképzelése kialakulásának a hátterét. Az előbbi meghatározás Gál Istvántól⁵ származik, aki szerint a német fenyegetettségre adott válasz a kelet-európai népek együttműködésének gondolata Szabó Dezső eszmerendszerében. Központi elemnek látta szintén Szabó Dezső koncepciójában az összefogás szükségességét Balogh Edgár⁶, továbbá úgy vélte, hogy lényegében egy újfajta „népi-demokratikus nacionalizmus” kialakulását alapozta meg írásaival: „Szabó Dezső írásai hozzásegítették a régi liberális-úri nacionalizmus átváltoztatásához demokrata-népi nacionalizmussá.” Azonban nem csupán az egymásrautaltság, az összefogás kérdése figyelhető meg Szabó Dezső írásaiban, hanem a magyarság kelet-európai vezető szerepe is, erről ír többek között Szekfű Gyula és Németh László is. Utóbbi szintén sokat foglalkozik a kisépek összefogásának szükségességével, Magyarság és Európa című munkájában ezt írja Szabóról: „Magyarország küldetéséről a kis népek övében ő beszél.”

Szabó Dezső elképzelésének eredője a magyar-román összefogás gondolata. Eszmerendszerében alapvetően ebből kiindulva formálódott ki a kelet-európai kisépek egymásrautaltságának gondolata. Úgy vélte, német hatástól független kelet-európai szövetségre van szükség, egy hatalmas közös védőegységbe kell terelni a veszélynek kitett népeket fogalmazza meg gondolatait 1926-ban Gulácsy Irénnek⁷ írott levelében.

Egy évvel később az Esti Kurírban megjelent Kossuth című cikkében figyelhető meg ennek ez elképzelésnek egy már kiforrottabb és publikusabb megfogalmazása (Szabó, 1927b).

Továbbá az az elgondolás, hogy végső soron a Habsburg-dinasztia okolható a háborús veszteséért, ám ez nem merül ki ennyiben, mert Szabó szerint idegen célokra pazarolták az egész magyarságot, és „a magyarok fölé idegen vérű, idegen szívű, idegen agyú arisztokráciát, magas klérust és középosztályt raktak, és így a magyar életakarathoz sarjadó organikus fejlődést csíráiban megölték.” Ebből kiindulva kell a magyarságnak a német veszély ellen most is küzdenie, és ehhez pedig szükség van a veszélynek kitett kisépek összefogására. Majd szintén 1927-ben Anchluss című írásában, amelynek már címadása is a német fenyegetettségre utal, megnevezi azokat az országokat, amelyekkel az összefogás megvalósulhat. Kiemeli, hogy Németország nem állna meg csupán ott, hogy Ausztriát magához csatolja, hanem a Mitteleuropa-tervet is végrehajtaná, és ez a kombináció a magyarság halálos ítélete lenne. Ennek elkerülése érdekében van szükség a kis népek közös egységbe szervezésére. „Ez az egy út: a Balkán-államokkal, elsősorban Jugoszláviával és Romániával, de lehetőleg az összes többivel egy nagy gazdasági egységbe tömörülni. Ehhez az egységhez szükségszerűen csatlakozniék Csehszlovákia, Lengyelország s a kis keleti új államok.” Ezzel a kooperációval pedig nemcsak a német veszély, hanem a szovjet fenyegetés is kivédhető lenne.

1928-ban az Előrsben megjelent Az ifjúsághoz című írásában a külpolitikai feladatokat, valamint a magyarságra váró feladatokat fogalmazza meg, amelyek elhozzák Magyarországra számára a megújulás lehetőségét, a magyar demokráciát (Szabó, 1928a). 13 pontban szedi össze a szükséges tennivalókat, ebből a 11. pont fogalmazza meg a szerinte ideális külpolitikai irányvonalat: „A magyarság a Dunamedencében, a Balkánon és az Oroszország nyugati szélén élő kisebb államokat igyekszik egy hatalmas védő és gazdasági szövetségbe

egyesíteni, mely védelem legyen mindnyájának Németország és Oroszország politikai vagy gazdasági elnyomása ellen.” Az, hogy ezt külön pontban fogalmazza meg, mutatja annak jelentőségét is, hogy szerinte ennek megvalósítása nélkül nem tud fejlődni az ország, nem tud előre haladni. Valamint az is megfigyelhető, hogy továbbra is töretlenül próbálja felhívni a figyelmet az országra leselkedő annexiós veszélyre.

Továbbgondolt elképzelését a Csirázik a jövő című cikkében fogalmazza meg: „Minket az élet ösztönös, erős akarata indít, hogy az Európában testvértelen magyarságot tegyük itt, Európa keletén: a történelmi megújulás: a munka jogának, a dolgozó nép érvényesülésének, a kulturális újjászületésnek és a népek békés együttműködésének előbajnokává.” (Szabó, 1928b). Tehát Magyarországnak példát kell mutatni a többi ország számára. Meg kell mutatnia, hogy képes elsőik között a demokrácia kiszélesítésére, igazságosabb társadalmi rendszer kiépítésére. Amennyiben ezek megvalósulnak, úgy képes lesz a magyarság a népek békés együttműködésének a vezetésére.

1920-as évek végén jelenik meg egy összetettebb munkája a témában: A béke útja a magyarság címmel, amelyben külpolitikai célokat fogalmaz meg, valamint itt már nyíltan ki is emeli a magyarság vezetőszeropét, továbbá ismét kifejti az összefogás szükségességét, érveket sorakoztat fel arra vonatkozóan, hogy miért is hasznos a kisépek számára ez az együttműködés (Szabó, 1928c). Azt is kiemeli, hogy nem lehet tétlenkedni és csak nézni, hogy zajlanak körülöttünk az események, az ország kormánya a felelőse annak, hogy a változás elindulhaszon: „Egy kormány, mely lemond arról, hogy a nemzet legmélyebb életvágynak legfőbb megszervezője és motorikus központja legyen: voltaképpen csak történelmi Entreprise des Pompes funébres, mely abból a szomorú üzletből él: hogy van halál és kell a koporsó.” A

magyarságnak elő kell állni egy olyan koncepcióval, amely megoldja problémáit, és feltételei elfogadhatóak a nagyhatalmak számára is, ennek megvalósításán kell dolgoznia. A magyar politikusokra pedig az a feladat hárul, hogy főszervezői legyenek az elképzelés megvalósításának, fel kell venniük a kapcsolatot azokkal a népekkel, amelyekkel összeköti a magyarságot az egyre jobban erősödő közös szovjet–német veszély: „Magyarország, Románia, Lengyelország, Bulgária, Szerbia, Albánia, Görögország, Törökország, az Oroszország nyugati részén függetlenné vált kisebb országok számára a közös belső és külső problémák, a közös felelőmek és lehetőségek minden ereje a történelmi együttműködést követeli.” Itt már az is megfigyelhető, hogy bővíti az „összefogó országok” táborát is, a kis-balti országoktól kezdve egészen Törökorszáig húzódik a képzeletbeli határvonal. Az együttműködő országok olyan szerencsés helyzetbe kerülnének, hogy egyik a másik önállóságára nem jelentene veszélyt. Azt is kiemeli, hogy ez voltaképpen egy a fejlődést is segítő gazdasági-katonai együttműködés volna, ám minden ország egymástól függetlenül igazgatná belső ügyeit. Szabó Dezső úgy vélte, hogy Csehországot leszámítva az ipar minden országban elmaradott, és ebből a sajátságos helyzetből kiindulva a népesség jelentős többségét a parasztság adja, ezért a megújulás ebből a rétegből tudna elindulni, a parasztságból lehetne az új középosztály. Amennyiben pedig Magyarország tudná ezt elsőként megvalósítani, úgy övé lehetne az államszövetségben a vezetőszerop. Véleménye szerint, ha ez az államegység megvalósulna mindez megnyugvással tölthetné el Franciaországot, és Angliát is, tulajdonképpen ez az a működőképes koncepció, amellyel a magyarságnak elő kell állnia.

Szabó Dezső 1928-ban megjelent írásaiban tetten érhető a koncepciójának egyre részletesebbé, kidolgozottabbá válása. Központi elem

a magyarság egységbeszervező, valamint Európa kulturális megújításának feladata. Továbbá mindegyik írásában megjelenik a figyelmeztetés az egyre közeledő német–szovjet veszélyre, illetőleg szorgalmazza a mielőbbi tetteket, mert ezek nélkül nem tud megvalósulni az említett együttműködés sem.

Az 1930-as években, és különös tekintettel a '30-as évek második felére, Szabó Dezső életében kiegyensúlyozott alkotói időszak következett, ekképp születhetett meg kiforrott, végleges formájában a Kelet-Európa-konceptió, amely Magyarország helye Európában: Kelet-Európa címet viseli, s amelyben nem csupán az elgondolás részleteiről olvashatunk, hanem ismételten a Monarchia éles kritikával illetéséről is (Szabó, 1991a). Szabó a Monarchia „hibás” működéséből vezeti le, hogy nem a Németországgal való szövetekezés lesz a megoldása Trianon következményeinek, hanem a kisépek összefogása. Cikkében kiemeli a közös vonásokat a keleti népekkel. Rávilágít a társadalomfejlődés torzultságára. Ennek mibenlétét a Nyugat és Kelet küzdelmében látta, ugyanis ennek okán nem úgy fejlődtek társadalmak, ahogyan kellett volna. A parasztságot háttérbe szorították, idegen elemek látják el például a kereskedelmi, pénzügyi feladatokat. A kis népeknek közös történelmi feladatuk van, a parasztságot megtenni középosztálynak. Azt is hangsúlyozza, hogy az összetartás nem veszi el az országok individuumát, hanem segít az önálló fejlődés biztosításában és katonai védelmet nyújt. Ismételten külpolitikai feladatot fogalmaz meg a magyarság számára: „De mi lesz addig? Milyen külpolitikát folytasson ma, a mai adottságok mellett a magyarság? Erre röviden azt felelem: Olyan politikát, amely nem teszi egyik nagyhatalom zsákmányává sem a magyarságot.” Valamint meg kell teremteni véleménye szerint az új magyar öntudatot, ez jelentené az első lépcsőfokot, ami kivezet a „mai szomorú tengésből.”

A belső reformok szükségessége és az egyre erősödő német-ellenesség érzése

Szabó Dezsónél mind az 1920-as, mind az 1930-as évekbeli munkáiban egyaránt megfigyelhető a belső reformok szükségességének központi szerepe, hiszen értelmezésében enélkül a revízió sem valósítható meg. A belső reform legfontosabb elemei lettek volna többek között: a népképviselőt gyökeres átalakítása, a nagybirtok megszüntetése és földosztás, az oktatás magyar kézbe juttatása, valamint annak biztosítása, hogy a parasztságot integrálják a középosztályba. Ez azonban Szabó Dezső szerint mind nem valósult meg, mert a politikai elit elsikkasztotta azt. Továbbá nem merül ki ennyiben a bűne a vezetőrétegnek ugyanis, a külpolitikát is rossz irányba vezetik. Szabó Dezső elítélte azt a széles körben elterjedt, népszerű felvetést, miszerint Magyarország elcsatolt területeit csak egy szorosabb német–magyar összefogás útján van lehetőség visszaszerezni. Írásaiból nem csak a német veszélyre való figyelmeztetés olvasható ki, hanem az évek során egyre jobban erősödő német-ellenessége is. Új magyar ideológia felé című 1923-as cikksorozatában nagyon markánsan megjelenik a németellenesség, már itt felhívja a figyelmet, hogy: „Különösen veszélyesnek tartjuk azt a leplezetlen német agitációt, amely az utóbbi időben mind fokozottabb erővel folyik. Vigyáznunk kell, az erős német faj, a történelem egy váratlan zökkenésével, megint felülkerekedhet...” A 1920-as évek végére a szovjetek mellett a németiségben látta a magyarság legnagyobb ellenségét, a legnagyobb veszélyt: „nekünk legelsősorban Németországgal szembe kell a védekezés hatalmas rendszerét kiépítenünk, politikailag, katonailag, gazdaságilag, kulturálisan, mindenképpen.”

A külpolitika irányvonalával a Szent István-i állam helyreállításánál fontosabb

tényező a magyarság kulturális, nyelvi, etnikai összetartozása, integritása. Szabó Dezső az 1928-ban megjelent *A kis nemzetek sorsáról* című írásában fejtegeti, hogy Trianon után egységes magyar kultúra, és nyelv megőrzésére kell törekedni, mert annak elvesztése végzetesebb lenne bármi másnál: „Földet el lehet veszíteni. Földet vissza lehet nyerni. De nyelvet és vért csak egyszer veszítünk el, és soha többé nem nyerjük vissza. A magyarság nyelvében és vérében van. Minden ajak, melyről lepusztul a magyar szó, minden kiöntött csepp magyar vér: feltámadás nélküli halált jelent a magyarságnak.”

A területi visszacsatolások idején, 1939-ben *A magyar jövő alapproblémái* című munkájában már eldobva saját elképzelését, a Szent István-i állam visszaállítását szorgalmazza, a teljes revíziót. (Szabó, 1991c) Ahogy Szabó Dezső fogalmaz: „Szent István országában a nagy király isteni rendelésből örök időkre beállított politikája ellen vét, aki faji, nyelvi, vagy felekezeti szempontokat behozza a politikába és veszélyeztetni a nemzeti egységet.”

Szabó Dezső gondolatalemeinek összegzése

Összességében elmondható, hogy Szabó Dezső egy kiforrott, logikusan, tényekre felépített érvrendszerrel állt elő a kelet-európai kisépek összefogásának koncepciója tekintetében, amelyben végig központi szerepet játszott a magyarság vezető szerepe, a belső reformok szükségessége, a kisépek egymásrautaltsága, a közös fejlődés lehetősége oly módon, hogy egyik nemzet a másikat nem nyomja el, és nem mellesleg a német–szovjet veszély állandó hangsúlyozása is jellemezte írásait. Ezek mellett megfigyelhető, hogy a Monarchiát, a Habsburg Birodalmat hozza fel minden rossz forrásának, illetve, hogy többek között a világháborús vereségből tanulva nem kellene a németekhez

közelíteni, mert nem általuk lesz rendezve a magyarság ügye. Azt is szükséges kiemelni, hogy egészen a területi visszacsatolások idejéig nem történik semmilyen nagy pálfordulás gondolkodásában, amely amúgy más területeken jellemző személyére. Inkább az állapítható meg, hogy az idő előrehaladtával egyre inkább letisztul a koncepciója, és felerősödnek benne bizonyos elemek, amelyeket az adott körülmények alakítanak, mint például a szovjet vagy a német terjeszkedés. Mivel már 1928-tól kezdve publikál a témában, ezért kiemelendő, hogy nem tartozik egyik politikai csoportosuláshoz sem, inkább egyfajta sajátos koncepció jellemzi, ennek okán nem vehető ki gondolkodásában egyik oldal állaspontja sem a revízió tekintetében. Sőt, amikor már teljesen eltávolodik a politikától, a területi visszacsatolások idején ő maga is hitet tesz a Szent István-i állam helyreállítása mellett. Ennek oka talán abban keresendő, hogy már látta ebben a lehetőségeket, majd az eredményeket, és ahogy a korszakban minden magyar emberben, úgy benne is ott élt az a remény, hogy sikerül ismét visszaállítani Magyarország eredeti határait.

SZEKFŰ GYULA REVÍZIÓS KONCEPCIÓJA

Székfű Gyula revíziós elképzelései az 1920-as évek elején

A trianoni békediktátum után kialakult kétségbeesett helyzet az egész magyar közvéleményt foglalkoztatta, ez alól Székfű Gyula sem volt kivétel. Az egyik leglényegibb kérdés, amivel szembe kellett néznie az országnak, hogy mégis merre, hogyan tovább. Magyarország szétesését, az őszirózsás forradalmat, a magyarországi Tanácsköztársaságot, illetve az ellenforradalmat is Bécsben élte meg Székfű.

Több kérdés is foglalkoztatta ezekben az években: az egyik ilyen, hogy Magyarország

nak milyen lehetséges revíziós lehetőségei vannak. Legelső elemző munkáinak egyike a trianoni békediktátum megkötése után a *Napkelet* című folyóirat hasábjain jelent meg 1923-ban *Az utolsó fejezet* címmel, amely később *A magyar állam életrajza* újabb kiadásában is napvilágot látott (Szekfű, 1923—1924). Ezen munkájában azt vizsgálja, hogyan jutott Magyarország a háborúba és az azt követő összeomláshoz, illetve a magyarság jövőbeni lehetőségeit, feladatait taglalja. Már az elejétől kezdve, ha nem is nyíltan, de hirdette a revíziót, finoman rávilágított, hogy a békeszerződések nem örök életűek és nem marad minden úgy, ahogy van. Továbbá a határon túli magyarságnak úgy kell berendezkednie, hogy nem egyhamar kerül vissza az ország elveszett területe, talán több nemzedéken át fog tartani ez a folyamat: „a künn- szakadt magyar csak úgy maradhat magyar, ha hosszú, évtizedes, tán nemzedékeken át tartó idegen uralomra rendezkedik be és nem adja át magát a gyors változás, a hirtelen hazakerülés reményében az ősi illúzióknak és üres kesergésnek.” Szekfű úgy véli, hogy már az is fontos eredmény a környező országokkal való küzdelemben, hogy a Népszövetség nem engedte a kisantant országoknak, hogy azok még többet elvegyenek Magyarországot területéből, mint amit a trianoni békediktátum kodifikált. Ám kiemeli azt, hogy a legyőzöttek védelme egyáltalán nincs megoldva a háború utáni Európában, ugyanis a Népszövetség megalakulásakor csak a legyőzöttek szövetsége szűnt meg. Egyelőre úgy gondolja, hogy nem kell ismételt és azonnal Németországhoz közeledni, mert sem a németeknek, sem a magyaroknak nem származna haszna ebből. Ám fontos hangsúlyozni, hogy ezt csupán az aktuális helyzetre érti, és a kiút szerint majdan a német szövetséggel együtt lesz lehetséges: „Mai szorongatottságunkból valaha csakis a régi módon, a német Középeurópával kart öltve menekedhetünk, ez a mi tör-

ténetünknek egyik legvilágosabb tanítása.”

A területi elcsatolásokat az ország 16. századi három részre szakadásával állítja párhuzamba. Azt is kiemeli, hogy a török uralom alatt még volt lehetősége a magyar alföldi városoknak némi önállóságra, de a 20. században a határon túl maradt területeken ez elképzelhetetlen, ugyanis „ez új államok uralkodó fajait a legvadabb sovinizmus és imperiálizmus hevíti...” Ám nem csupán ez a nehezítő tényező van jelen, ugyanis a magyarság jelenlegi erőtlensége is nehezíti a helyzetet, valamint az anyaországnak nagyon nehéz tartani a kapcsolatot a határon túliakkal, az ott uralkodó magyarellenesség miatt. Ennek okán az elcsatolt területeken élő magyarságnak meg kell állnia a saját lábán, saját gazdasági, társadalmi és szellemi kultúráját kell alkotnia, több központtal. Az elszakadt területeken élő magyarság feladata a régi Magyarországról elszakadt nemzetiségekkel való viszony elsimítása, melyből adódóan, ezen népek is inkább Magyarországhoz fognak húzni, ha a revízió bekövetkezik. Nem etnikai alapú határrevízióban gondolkodik, hanem a Szent István-i állam helyreállításában. Később az ebből a gondolatból kiinduló állameszmének jelentős szerepe lesz Szekfű gondolatrendszerében, valamint, majd az ország vezetésének revíziós politikájában is.

Szekfű kiemeli, hogy a trianoni Magyarország területén konszolidációra van szükség, mert egy újabb összeomlás még végzetesebb lenne. A főbb problémákat mielőbb meg kell oldani: a választójog rendezését, a királykérdést, a zsidókérdést, a földkérdést. A keresztény politika fogja és tudja ezeket megoldani. A keresztény középosztályra „mint támogató bázisra pedig hatalmas szükség lesz, így őket kell támogatni. Továbbá, az egyik legszélesebb társadalmi réteget, a parasztságot is szubvencionálni kell, és földosztással az ő elismerésüket is megnyerheti a keresztény politika magának.

Szekfű Gyula revíziós elképzelései az 1930-as években

Szekfű másik nagy elemző munkájában az 1934-ben, az egy fejezettel bővülő *Három nemzedékben*⁹ foglalkozik a revízió kérdéskörével. 14 évvel Trianon után világosabban látja az összefüggéseket, illetve, hogy milyen irányt vett a határon túli magyarság fejlődése. (Szekfű, 1935b) Ezen munkájában kitér arra is, hogy kétfajta álláspont alakult ki a csonkamagyarországi közvéleményben a revízió tekintetében, az egyik optimista, ők úgy vélekednek, rövid időn belül megtörténik a revízió, így voltaképpen semmit sem kell tenni, csak várni, hogy megtörténjen. A pesszimista felfogás szerint, ha nem tudjuk visszacsatolni idejében a magyarságot, akkor majd a kisantant országok vezetése teljesen asszimilálni fogja őket, és mivel nincs hatékony eszköz a kezünkben, hogy ezt megakadályozzuk, voltaképpen nem tehetünk semmit az asszimiláció ellen. Mindkét felfogás lényegében ugyanazt eredményezi: a semmittevést, várakozást. Ahogy Szekfű fogalmaz: „... nemzeti társadalmunk alig ismeri a szomszéd államokban élő magyarság kisebbségi sorsát, alig érdeklődik valóságos bajai iránt, kulturális fejlődése iránt is közömbösséget tanúsít és immár másfél évtizede túri, hogy a trianoni politikai határok mindinkább kulturális határokká is alakuljanak, melyeken túl a csonkaországától egyre eltérőbb színezésű magyar kultúra él és fejlődik.” A határon túli magyarság fejlődése alapvetően eltér a trianoniétól, mert a határon túl nem alakult ki a keresztény-nemzeti ideológia, és ezzel együtt a neobarokk társadalom. Ebből adódóan sokkal demokratikusabbak a határon túli társadalmak, ennek oka a hagyományos értelmiség meggyengülésében keresendő. Felerősödött az asszimiláció, és magában hordozta ez a meggyengülés azt is, hogy káros eszmék terjedjenek a körükben. Csehszlovákiában ez nagyon markánsan jellemző. Felvidéken

pedig erősen demokratikus és szocialista cseh nevelés figyelhető meg.

Az erdélyi magyarság fejlődése ettől is eltérő irányt vett. Az ottani értelmiség nem annyira a Magyarországgal összekötő, azonos elemeket hangsúlyozta, hanem a külön színezetű erdélyiségüket. Pozitívnak gondolja ezt Szekfű, mert így képesek az Erdélyben élők megtartani identitásukat. Annak ellenére vélekedett ekképpen, hogy ő maga egyébként nem ért egyet a transzilvánizmussal. Ahogy Szekfű idézi 1935-ben a *Napkeletben* megjelent *Az erdélyi probléma* című munkájában Gyárfás Elemért¹⁰, aki ebben az időszakban összekötőszerepet játszott a magyarok és a románok között: „Elhagyatottságában erőt, lelkesedést, energiát csak saját leikéből meríthet és hiszi és meggyőződéssel vallja, hogy „a Romániába szakadt magyarság lelke acélból van kovácsolva.” (Szekfű, 1925). Valamint azt is hangsúlyozza Gyárfás, hogy az ottani magyarságnak egyfajta összekötő szerepet kell játszania a magyarság és a románok között, ahogy azt mindig is tette. Szekfű ezzel szemben úgy gondolja, hogy Erdély mindig is szerves, integráns része volt Magyarországnak, és fontos tényező, hogy egyedül nem életképes. Viszont elismeri, hogy kétségkívül vannak sajátos erdélyi vonások, és a jelen helyzetben Erdély nagyon jó összetartó erővel bír.

A Szent István-i állameszme és a revízió

Saját munkát nem jelentetett meg Szekfű kizárólagosan a Szent István-i hivatalos kormányzati revíziós politikát tárgyalva, viszont sok munka született a korszakban, és az erre adott reagálásából, valamint korábbi munkáiból kikövetkeztethető az álláspontja. Az egyik ilyen munka: Ottlik Lászlónak¹¹ a *Magyar Szemlében*, 1928-ban megjelent egyik tanulmánya *Új Hungária felé* címmel, amelyre Szekfű sokszor hivatkozott. Ebben az írásban is visszaköszön

a Szent István-i állameszme gondolata, amely kezdetlegesen *A magyar állam életrajzában* Szekfűnél is megfigyelhető volt (Ottlík, 2020—1928). Ottlík László értekezését ezekkel a szavakkal kezdi: „Nincsen jó magyar ember, aki kétkednék abban, hogy a Szent István Birodalom területi egysége előbb-utóbb helyre fog állani.” Tanulmányában sorra veszi a nemzeteket/területeket és kifejti, hogy ezeknek milyen sajátosságai vannak, illetve milyen lehetőségek nyitottak számukra a revízió során. A horvátoknak föderatív uniót ajánl fel, ugyanis „A horvátok tisztában vannak azzal, hogy egy Magyarországgal ma kötendő föderatív unió nekik csupán előnyöket hozhatna, a nélkül, hogy nemzeti aspirációikból akár csak egy jottát is fel kellene áldozniok.” Szlovákok esetében kétnyelvűség kell a területen Dél-Afrika mintájára. Az Erdélyben lévő magyargyűlölet nagyon markáns, itt egy új politikai elit segíthetne a meg-egyezésben, és Erdély független lehetne. Kárpátalja tekintetében pedig szintén autonómia lehetőségét helyezi kilátásba.

Visszatérő elemként jelenik meg Ottlíknál a neonacionalizmus és ezzel kapcsolatosan a neopatriotizmus fogalma¹², hogy ezáltal valósítható meg a jövőben bármiféle revízió. Ahogy Ottlík fogalmaz: „Neopatriotizmusnak pedig azt a felfogást nevezném, amely belátván azt, hogy Szent István hagyatéka nem kisebbségé és nem többségé, nem uraké és nem magyaroké csupán, hanem mindazoké, akiknek ősei a Kárpátok ölen nyugszanak, akik véreztek vagy izzadtak ezért a földért...” Fontos hangsúlyozni, hogy a neonacionalizmus eszméje az egész kormányzat gondolatvilágát meghatározta, tehát Szekfű Gyuláét is, ezáltal bátran kijelenthető, hogy ez nem csupán Ottlík László sajátos koncepciója volt, hanem az egész kormányzaté. Amelyet az is alátámaszt, hogy Ottlík írásai a *Magyar Szemlében* jelentek meg.

Egy másik revíziós elképzelés: a turáni–szláv paraszttállam gondolata és Szekfű Gyula erre adott cáfolata

A korszakban nagy népszerűségnek örvendett a turáni—szláv paraszttállam gondolata, amelyet többek között egy fiatal társaság, a Bartha Miklós Társaság¹³ fogalmazott meg és jelentett meg, és amelyre Szekfű a Magyar Szemlében reagált. Felosztják ebben a munkában Kelet-Európát három földrajzi egységre: Balkáni Államszövetség, Magyarország népeinek uniója Orosz Államszövetség, és ezek gazdasági entitások is, nem csupán földrajzi egységek. Mindegyik uraltáji és szláv népekből állna, teljes politikai és nemzeti egyenjogúsággal.

A vezető szerepet Magyarországon a turáni erényekkel rendelkező parasztság kezébe kell adni, mivel a turáni és a szláv parasztság életformája alig különbözik, így a létrejött szerb, román és más szláv paraszttállamokkal a turáni-magyar paraszttállam meg tud egyezni. Az életmód Szekfű szerint valójában nem egyezik, inkább csak a török uralom miatt kezdődhetett efféle átalakulás a török korig nyugati társadalmi változások voltak jellemzőek a parasztságra. „A magyarság fejlődésének egyenes irányát a török korszak törte meg, ezt kell politikai, társadalmi, kulturális történetünk minden terén hangsúlyoznunk.” A török kor miatt pedig a magyar nem az orosz vagy balkáni jobbágysághoz kezdett hasonlítani, hanem a kelet-európaihoz, így ez a felvetés egyszerűen hibás. Nem szabad az országnak ezt az elképzelést követnie, hisz az nem előre vinné, hanem csak hátráltatná a fejlődését. Magyarországnak azt az utat kell követnie, amelyet régen is követett, amely nem más mint „Közép-Európa és Nyugat-Európa mintája. A jövő tehát nem az oroszországi parasztgazdaság utánzását, mai színvonalunknak is leszállítását követeli, hanem a Nyugat haladottabb termelési és elosztási viszonyaiba beilleszkedésünket...”

Szekfű a népiség – Volkstum – alapjára helyezkedő revíziós politikát szintén elutasította, ugyanis szerinte ez teljességgel káros a magyarságra nézve. Ez az elképzelés kirekeszti a nem magyar vérű népeket a nemzetből. Ezt az irányvonalat pedig a trianoni Magyarország nem engedheti meg magának. A Népiség, nemzet, állam című munkájában Szekfű így fogalmaz: „Mi itt a Dunavölgyében, az ősi magyar birodalom örököseiként mérhetetlen hanyatlásunkról tennénk tanúságot, ha csatlakoznánk ehhez a felfogáshoz: elárulnók múltunkat, eladnók rossz kufárokként jövőnket, ha lemondanánk arról a történeti magyar államfogalomról, mely békén, védőleg fogott össze egy évezreden át a magyarral együtt annyi más nem magyar nemzetiséget!” (Szekfű, 1942b) Ebben is megfigyelhető a Szent István-i állameszme jegyében történő revízió, illetve az is, hogy Szekfű elutasítja az etnikai alapú hattárrevíziót. Továbbá úgy véli, minden nemzetnek járna valamilyen fokú autonómia, hogy egyik nemzet a másikat el ne nyomhassa.

A trianoni Magyarország külpolitikája

Szekfű a klebelsbergi kultúrpolitika jegyében nagyon fontosnak tartotta a világháború miatt megszakadt nyugati kulturális kapcsolatok felvételét. Úgy vélte ugyanis, ha sikerül a kapcsolatfelvétel, lehetőség adódik arra, hogy meggyőzhessük a nagyhatalmakat arról, hogy milyen igazságtalan velünk szemben a trianoni békediktátum. A Kosáry Domokos által szerkesztett magyar történelmi összefoglalónak az előszavát Szekfű írja meg. Ez egy ismeretterjesztést szolgáló munka az amerikai közvélemény megnyerésének céljával. Szekfű itt is ugyanúgy, mint a legelső témában írott munkájában hangsúlyozza a magyarság vezető szerepét a Kárpát-medencében: *A Magyar Szemle*, amelynek Szekfű volt a szerkesztője, is nagyon

nagy jelentőségű volt a korszakban, ugyanis a hazai közvélemény külpolitikai látókörének bővítését célozta meg. A harmincas években erősödik Németország, ebből adódóan Magyarországnak Szekfű szerint vigyáznia kell, hogy milyen külpolitikát folytat, mert a Habsburg Birodalom szétesése után kialakult hatalmi vákuum betöltésének lehetőségére több ország is felfigyelt.

Szekfűnél az évek előrehaladtával szinte végig ugyanaz az álláspont figyelhető meg minden tekintetben és kérdésben, ám mégis van, amiről ez nem mondható el, ez a keresztény-germán kultúrkör kérdése. A náci Németország pedig nem ezt az irányvonalat követi, ezáltal a magyarságra veszélyt jelent, nem szövetséget. Még a szovjetnél is nagyobb a német fenyegetés szerinte az ország önállóságára nézve. Szekfű így fogalmaz a *Mai Széchenyi* című munkájában: „Úgy a német, mint az orosz hatalommal a szomszédságunkban számolnunk kell az önállóságunk ugyanolyan, sőt sokkal súlyosabb megcsonkulásával...”, mint az a Habsburg Monarchia fennállása idején történt (Szekfű, 1935).

Szekfű Gyula gondolatelemeinek összegzése

Szekfű Gyula gondolatvilágában a revízió a Szent István-i állameszme jegyében jelenik meg. Ez végig kimutatható a munkásságában, habár az elején még nem teljesen kiforrottan, azonban mégis megfigyelhetők ugyanazok az elemek, amelyek később az egész állameszmét, a hivatalos kormányzati narratívát is meghatározzák, ilyen például, hogy Szent István teljes birodalmát helyre kell állítani, a magyarságnak kell egy vezetőszerepet betöltenie, ahogy mindig is tette. Szekfű szavaival élve: föderalisztikus összefogásra van szükség. A Kárpát-medence népei egymásra vannak utalva, összeköti őket a közösen megélt történelem, pontosan ebből

adódóan nem lehet etnikai alapon határokat húzni, nemzetállamokban gondolkodni. Amennyiben a föderalisztikus együttműködés megvalósulna és ezzel együtt Szent István birodalma is újjáéledne, akkor az ő politikáját kellene követni, csak kissé mai viszonyokhoz igazítva, az ő szelleméből való továbbképzés lenne az új politikai irányvonal. Valamint Szekfű ebből adódóan a nemzetiségekkel való viszony aranykorát a középkorra teszi: minő „paradicsomi” állapotokat hozott lére és tartott fenn, ellentétben a szomszéd államokbeli kisebbségviszonyokkal, a szentistváni államban a magyarság emberies érzése és politikai tehetsége.” A Szent István-i állameszmével kapcsolatosan fontos hangsúlyozni, hogy rendkívül hangzatos elemekkel rendelkezik, ám ennek megvalósítása több nehézségbe is ütközött. Az egyik, hogy nem volt lehetőség a teljes revízióra, valamint a részleges revízió esetében is közbeszólt a német majd szovjet megszállás. Ennek ellenére mégis elengedhetetlen a kortárs vizsgálódás tárgyává tenni, hiszen mind politikailag, mind társadalmilag jelentős szerepe volt a korszakban.

Szekfű Gyula gondolatrendszerében a németekhez való viszony megítélése az előzőknél sokkal jelentősebb paradigmaváltást jelentett. *A magyar állam életrajz*ában még azt ecseteli, hogy a németekkel együtt lesz majdan lehetőségünk revízióra, addig a náci hatalomra jutás után felismeri a német veszélyt, és immáron nem szövetségest lát bennük, hanem a magyarság önállóságát fenyegető egyik legnagyobb veszélyt.

KONKLÚZIÓ: HASONLÓ VAGY MEGKÖZELÍTŐLEG HASONLÓ, VALAMINT ELTÉRŐ ELEMEL SZEKFŰ GYULA ÉS SZABÓ DEZSŐ REVÍZIÓS ELKÉPZELÉSEIBEN

Szekfű Gyula és Szabó Dezső Trianon bekövezte utáni állami keretokról alkotott elképzelése ugyan két külön irányzatot képviselt, ám a

különbségek mellett bizonyos hasonlóságok is megfigyelhetőek gondolkozásukban.

Revíziós koncepció és a határon túli magyarság kulcsfontosságú szerepe

Különbségnek könyvelhető el önmagában a revíziós elképzelésük, hiszen amíg Szekfű Gyula a Szent István-i állam helyreállítását gondolta a revízió elsődleges céljának, addig Szabó Dezső a szomszédos nemzetekkel való összefogásban látta a kivezető utat. Azonban mindkettőjüknél megjelenik a határon túli magyarság kulcsfontosságú szerepe a „cél”, a majdani revízió elérése érdekében: Szabó Dezső szerint Magyarországnak „nem mondvá le semmiről, amiről lemondani nem lehet”, egy kis időre modus vivendit kell kialakítani a szomszédos országokkal való kapcsolatában. Ez tehetné ugyanis lehetővé az elcsatolt területek magyarságával a legteljesebb gazdasági és kulturális érintkezést, illetve érdekeik legnagyobb védelmét is ez biztosítaná. Szekfű Gyula pedig úgy véli, hogy az elcsatolt területeken élő magyarságnak meg kell állnia a saját lábán, saját gazdasági, társadalmi, és szellemi kultúrát alkotnia, több központtal. Az ő feladatuk lesz a régi Magyarországról elszakadt nemzetiségekkel való viszony elsimítása, amelyből adódóan pedig, ezen népek is inkább Magyarországhoz fognak húzni, ha a revízió bekövetkezik. Más-más megközelítéssel, de mindketten a határon túli magyarságban látták tehát az egyik kulcstényezőt, amely a revízió ügyét előre viheti.

A szovjet–német veszély és a revízió

Szekfű Gyula Hitler hatalomra jutásáig úgy véli, hogy a német szövetséggel együttesen valószínűsíthető meg majdan a revízió. Ahogyan fogalmaz: „Mai szorongatottságunkból valaha csakis a régi módon, a német Középeurópával kart

öltve menekedhetünk, ez a mi történetünknek egyik legvilágosabb tanítása.” Ez az elképzelés a német veszély árnyékában 180 fokos fordulatot vesz: úgy a német, mint az orosz hatalommal a szomszédságunkban számolnunk kell az önállóságunk ugyanolyan, sőt sokkal súlyosabb megcsonkulásával”, mint ami a Habsburg Monarchia fennállása idején történt. Szabó Dezsőnél ez már 1920-as évektől kezdve folyamatosan jelen van, ugyanis ő Trianon után is azt hangsúlyozta, hogy nem a német szövetséggel együttesen valósítható meg a revízió, és minden baj forrásának is a Monarchiát és a németiséget tartotta. A kelet-európai népek összefogásának gondolata tulajdonképpen nem más, mint a német veszélyre adott válasz. Ezzel a kooperációval pedig nem csak a német veszély, hanem a szovjet is kivédhető lenne. Lényeges, hogy a szovjet veszélyre való felhívás már mindkettőjüknél az 1920-as években megfigyelhető.

A magyarság vezető szerepe, sorsközösség a környező népekkel

Ahogy Szekfű Gyulánál, úgy Szabó Dezsőnél is megjelenik a magyarság „hivatástudata”. A magyarság vezető szerepe központi gondolataként tűnik fel koncepcióikban. Szekfűnél természetesen a Szent István-i állam keretein belül, hiszen mindig is a magyarság fogta az össze az országot, így most is az ő feladata vezetni a Kárpát-medence népeit. Szabó Dezsőnél pedig a megújódással függ össze, hogy Magyarország ezt a feladatát elvégezhesse, hiszen, ha elsőként képes megvalósítani a reformokat, úgy az irányító szerep is az övé lehet. A népekkel való sorsközösség is két külön irányt mutat, Szekfűnél a Szent István-i állam „tagjai” azok, akikkel összeköti a magyarságot a közösen megélt történelem, Szabó Dezsőnél pedig a kelet-európai koncepció országainál figyelhető meg a sorsközösség gondolata: „Magyarország

Románia, Lengyelország, Bulgária, Szerbia, Albánia, Görögország, Törökország, az Oroszország nyugati részén függetlenné vált kisebb országok számára a közös belső és külső problémák, a közös félelmek és lehetőségek minden ereje a történelmi együttműködést követeli.” Szabó Dezső egészen 1939-ig kitart saját elképzelése mellett, később azonban ő is a Szent István-i állam helyreállítását szorgalmazza.

Belső reformok, mint a sikeres revízió kulcsa

A belső reformok szükségessége Szekfű és Szabó Dezső gondolatrendszerében egyaránt központi szerepet tölt be. Szekfű hangsúlyozza, hogy a trianoni Magyarország területén konszolidációra van szükség, mert egy újabb összeomlás még végzetesebb lenne. A főbb problémákat mielőbb meg kell oldani: a választójog rendezését, a királykérdést, zsidókérdést, a földkérdést. Szabó Dezső is hasonló megoldandó problémaköröket fogalmaz meg, ő így vélekedik: a belső reform legfontosabb elemei lettek volna többek között a népképviselő gyökeres átalakítása, a nagybirtok megszüntetése és földosztás, az oktatás magyar kézbe juttatása, valamint annak biztosítása, hogy a parasztságot integrálják a középosztályba. Azonban a megoldást már nem ugyanabban látták, Szekfű szerint ugyanis a keresztény politika tudja, és fogja is elhozni a megoldását ezen problémáknak. Szabó Dezső szerint pont a vezető politikai elit sikkasztotta el ezeknek a megoldását. Abban viszont mindketten egyetértettek, hogy a parasztságot is támogatni kell, mindketten támogatóbázist véltek felfedezni bennük. Ám Szabó Dezső Szekfű Gyulánál a megoldás kivitelezésében sokkal messzebbre ment, ugyanis ő az új középosztály megteremtésének lehetőségét látta, a parasztságot felemelvén. Mi sem mutatja jobban Szabó Dezső esetében ezen kérdéskör fontosságát, minthogy a halálát meg-

előző időszakban,¹⁴ amelyről a *Szabad Szó* című folyóirat adott ki egy cikksorozatot 1946-ban, még a halálos ágyán is arról beszél, hogy a parasztságra milyen feladatok várnak, rajtuk múlik a megújulás, és ideje cselekedniük (Ur, 1946).

JEGYZETEK

- ¹ Jászi Oszkár (1875–1957) társadalomtudós, politikus, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekért felelős minisztere
- ² Németh László (1901–1975) Kossuth-díjas író, műfordító.
- ³ Teleki Pál (1879–1941) földrajztudós, politikus, Magyarország miniszterelnöke 1920–1921, 1939–1941 között.
- ⁴ Gál 1940. 4.
- ⁵ Gál István (1912–1982) irodalomtörténész.
- ⁶ Balogh Edgár (1906–1996) író, erdélyi publicista.
- ⁷ Gulácsy Irén (1894–1945) magyar író és költőnő.
- ⁸ Amelyhez Szekfű Gyula is tartozott.
- ⁹ Az új fejezet címe: Ötödik könyv – Trianon óta.
- ¹⁰ Gyárfás Elemér (1884–1945) Erdélyi magyar származású jogász, politikus, publicista.
- ¹¹ Otlík László (1895–1945) jogász, politológus, szociológus.
- ¹² Amely eszme a kormányzatot is áthatotta, ezáltal Szekfű Gyula gondolkodását is meghatározta.
- ¹³ A Bartha Miklós Társaság az 1920-as években tevékenykedett. Értelmiségi fiatalokat tömörített, akik rendkívüli érdeklődéssel fordultak a szociális kérdések, a parasztság helyzetének javítása felé. Amelyet Ur György hagyott ránk a háborús naplója részeként—Ur György (1894-1964) író—

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Ifj. Bertényi Iván (1998): Szekfű Gyula. In: Romsics Ignác (szerk.): *Trianon és a magyar politikai gondolkodás* (1920-1953), Budapest, Osiris., 51–60.
- Balogh Edgár (1993): Szabó Dezső magyar logikája 1939. In: *Szabó Dezső Emlékkönyv*, Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 79.
- Dominic G. Kosáry (1941): *A History of Hungary. The Benjamin Franklin Bibliophile Society*. Cleveland–New York, 8–9.

- Gál István (1940): Szabó Dezső elsőbbsége in: *Magyar Nemzet*, 1940. január 9. 4.
- Kiss. Gy. Csaba (1982): Németh László kelet-európai érdeklődésének első szakasza In: *Literatura*, 1982. 4. szám, 44.
- Kovács Dávid (2008): *Trianon és a revízió kérdése Szabó Dezső politikai publicisztikájában.*, Első Század, 2008., 385.
- Kovács Dávid (2014): *Szabó Dezső nemzetszemlélete*, Mária-besnyő, Attraktor, 114–120.
- Kovács Dávid (2017): Reformkonzervatív nemzetkonceptió. Klebelsberg neonacionalizmusa in: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 93–94.
- Németh László (1935): *Magyarság és Európa*, Budapest, Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 98.
- Otlík László (1928): Új Hungária felé. In: *Magyar Szemle* IV. kötet, 1928. 1-6. szám, 4.
- Otlík László (2020): Új Hungária felé. In: *Molnár Attila Károly (szerk.): Válogatott írások*. Budapest, Századvég Kiadó, 616.
- Szabó Dezső (1923): *Új magyar ideológia felé*. Aurora.
- Szabó Dezső (1927a): Kossuth. *Esti Kurír*, 1927. november 6. 6.
- Szabó Dezső (1927b): Az Anschluss. *Esti Kurír*, 1927. november 20.
- Szabó Dezső (1928a): Az ifjúsághoz. In: *Előörs*, 1928. május 20. 11.
- Szabó Dezső (1928b): Csirázik a jövő. *Előörs*, 1928. július 15. 13.
- Szabó Dezső (1928c): A béke útja a magyarság I. *Előörs*, 1928. szeptember 23. 8.
- Szabó Dezső (1928d): A béke útja a magyarság II. *Előörs*, 1928. szeptember 30. 5.
- Szabó Dezső (2003): A németység útja. 1931. In: *Egyenes úton*, Budapest, 751.
- Szabó Dezső (1991a): Magyarország helye Európában: Kelet-Európa 1935. In: *Az egész látóhatár*. I. Budapest, Püski, 165–166.
- Szabó Dezső (1991b): Kis nemzetek sorsa. In: *Az egész látóhatár*. I. Budapest, Püski, 254.
- Szabó Dezső (1991c): A magyar jövő alapproblémái. In: *Az egész látóhatár*. II. Budapest, Püski, 583.
- Szabó Dezső (1928e): A Gare de l'Esten- Budapest. *Előörs*, 1928. szeptember 16. 11.
- Szekfű Gyula (1923): Az utolsó fejezet. *Napkelet*, 1. kötet, 1923. 306., 311.
- Szekfű Gyula (1924): *A magyar állam életrajza*. Budapest, Dick Manó könyvkereskedése, 211–221.
- Szekfű Gyula (1925): Az erdélyi probléma. *Napkelet*, 5.

- kötet., 1925. 461.
- Szekfű Gyula (1929): Turáni-szláv parasztállam In: *Magyar Szemle* 5. kötet, 1929., 34–37.
- Szekfű Gyula (1934): Népiség, nemzet, állam. In: *Magyar Szemle*, 22. kötet, 1934. 13.
- Szekfű Gyula (1935a): *A mai Széchenyi*. Budapest, Révai, 1935. 27.
- Szekfű Gyula (1935b): *Három nemzedék és ami utána következik*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 458–459.
- Szekfű Gyula (1938): Szent István a magyar történet századaiban. In: Serédi Jusztinián (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Kiadása, 1938. 3. kötet., 22–23.
- Szekfű Gyula (1942a): Turáni-szláv parasztállam In: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 288–289.
- Szekfű Gyula (1942b): Népiség, nemzet, állam In: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 210.
- Szekfű Gyula (1942c): Még egyszer a középkori kisebbségeinkről. In: *Állam és Nemzet*, Budapest, Magyar Szemle Társaság, 65.
- Szekfű Gyula (1989): *Három nemzedék és ami utána következik*, Budapest ÁKV-Maecenas, 388.
- Gróf Teleki Pál (1940): *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Stádium Sajtóvállalat Rt. nyomdája, 3–4.
- Tilkovszky Loránt (1967): *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 323.
- Varga Károly (1993): Szabó Dezső logikája 1934. In: *Szabó Dezső Emlékkönyv*, Budapest, Szabó Dezső Emléktársaság, 45.
- Zeidler Miklós (2002): Magyar revizionizmus a két világháború között. *Limes - Tudományos szemle*, 2002. 7–10.